

O‘LMAS UMARBEOVNING “ODAM BO‘LISH QIYIN” ROMANIDA PSIXOLOGIK- ESTETIK MUAMMOLAR TALQINI

Ro‘zimurodova Dinora Adham qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

dinoraruzimurodova00@gmail.com

+998887732607

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20267250>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘lmas Umarbekovning “Odam bo‘lish qiyin” romanidagi bosh qahramon Abdulla obrazining ruhiy evolyutsiyasi, yozuvchining insoniylik va axloqiy mas‘uliyat borasidagi qarashlari tahlil qilinadi. Asardagi muhabbat, xiyonat va vijdon azobi kabi tushunchalar badiiy mahorat prizmasi orqali ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Axloq, vijdon, komil inson, ma‘naviy inqiroz, psixologizm, ijtimoiy muhit, badiiy niyat.

Аннотация: В данной статье анализируется духовная эволюция главного героя Абдуллы в романе Олмаса Умарбекова «Трудно быть человеком», а также взгляды писателя на человечность и моральную ответственность. Такие понятия, как любовь, предательство и раскаяние, в произведении рассматриваются через призму художественного мастерства.

Ключевые слова: мораль, совесть, совершенная личность, духовный кризис, психологизм, социальная среда, художественный замысел.

Abstract: This article analyzes the spiritual evolution of the main character Abdulla in Olmas Umarbekov's novel "It's Hard to Be a Human," and the writer's views on humanity and moral responsibility. Concepts such as love, betrayal, and remorse in the work are examined through the prism of artistic skill.

Keywords: Morality, conscience, perfect person, spiritual crisis, psychologism, social environment, artistic intention

O‘zbek adabiyotining taniqli vakili O‘lmas Umarbekov o‘z ijodida inson qalbining murakkab qatlamlarini ochishga intilgan adibdir. Uning “Odam bo‘lish qiyin” romani chop etilganidan buyon kitobxonlar va munaqqidlar e‘tiborida bo‘lib kelmoqda. Asar nomi — “Odam bo‘lish qiyin” — shunchaki xalqona ibora emas, balki muallifning butun asar davomida isbotlashga uringan falsafiy-axloqiy konsepsiyasidir. O‘lmas Umarbekovning “Odam bo‘lish qiyin” romani XX asr o‘zbek nasrida inson ruhiyati xaritasini chizib bergan eng salmoqli asarlardan biridir. 1970-yillarda yozilgan ushbu asar sho‘ro davri adabiyoti uchun xos bo‘lgan “yaxshi va yomonning kurashi” degan sodda qolipdan chiqib, inson tabiatidagi murakkablik, ziddiyat va ma‘naviy tebranishlarni tahlil markaziga qo‘ydi. O‘zbekiston Qahramoni Ibrohim G‘afurov: “O‘tgan asrning 60-70-yillarida bizda hosil bo‘lgan tassavvurlar yana xayolimda toboro jonlandi. Uning “Odam bo‘lish qiyin” asari kitobxonlar tomonidan talashib- tortishib o‘qilgan”, - deb ta‘rif beradi.¹ Asarning o‘zbek kitobxonlari ongida chuqur ildiz otishiga sabab — uning kundalik maishiy muammolarni umuminsoniy falsafiy

¹Xushvaqtova Latofat. Oriental universiteti filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

“ODAM BO‘LISH QIYIN” ASARI TAHLILI Fan va tadqiqot samaralari xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

savollar darajasiga ko'tara olganidir. “Odam bo'lish qiyin” sarlavhasining o'zi asarning bosh g'oyaviy kodi hisoblanadi. Bu shunchaki xalqona ibora emas, balki insonning biologik mavjudotlikdan ma'naviy shaxs darajasiga ko'tarilishi uchun chekishi kerak bo'lgan zahmatlar majmuidir. Adib sarlavha orqali o'quvchini ogohlantiradi: dunyoga inson bo'lib kelish oson, biroq umr so'ngiga qadar “Odam” degan yuksak rutbani saqlab qolish — mardlik, qat'iyat va tinimsiz vijdoniy nazoratni talab qiladigan eng og'ir mehnatdir. Ushbu sarlavha asardagi barcha voqealar zanjiri, qahramonlarning tanazzuli va yuksalishi uchun o'ziga xos mezon bo'lib xizmat qiladi. Umarbekov bu asari bilan o'zbek adabiyotiga yangi tipdagi psixologik realizmni olib kirdi, unda qahramonlar tashqi dushmanlar bilan emas, balki o'z ichidagi “men”i bilan kurashadilar.

Asar markazida turgan Abdulla obrazi — adabiyotimizdagi eng fojiali va bahsli xarakterlardan biri. U dastlab o'quvchi ko'z o'ngida pokiza orzular bilan yashaydigan, Gulchehrani chin dildan sevgan, iqtidorli va kelajagi porloq yosh yigit sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, uning xarakter evolyutsiyasi yuksalish emas, balki pog'onama-pog'ona pastga qarab sho'ng'ish, ya'ni ma'naviy eroziya jarayonidir. Abdullaning “odamiylik” imtihonidan yiqilishiga sabab faqat uning irodasizligi emas, balki uning tabiatidagi xudbinlik (egoizm) urug'larining qulay muhitda unib chiqishidir. Uning ma'naviy tanazzuli Gulchehraga bo'lgan muhabbatini boylik va mansab ilinjidagi soxta munosabatlarga (Sayyora bilan bog'liqlik) almashtirishidan boshlanadi. Bu yerda yozuvchi xiyonatning naqadar mudhish ekanligini fosh etadi: xiyonat faqat boshqa bir insonga qilingan hiyonat emas, balki o'zining sof o'tmishiga, qadriyatlariga va ichki vijdoniyligiga qilingan zarbadir. Abdulla o'z qilmishlarini oqlash uchun doim bahona topadi, aybni taqdirga yoki vaziyatga yuklaydi. Psixologik nuqtayi nazardan, bu “himoya mexanizmi” bo'lib, u shaxsni ma'naviy mas'uliyatdan qochishga undaydi. Uning hayot yo'li — inson qanchalik iqtidorli bo'lmasin, agar unda ma'naviy o'zak (vijdon) mo'rt bo'lsa, u ijtimoiy va moddiy jozibalar qarshisida osongina sinishini isbotlaydi. Shuningdek, akademik I.M.Mo'minov tahriri ostidagi manbalarda qayd etilishicha, vijdon shaxsning o'z xatti-harakatlari hamda xulq-atvori uchun ma'naviy javobgarlikni anglashi va ularga mustaqil baha bera olish qobiliyatini ko'rsatuvchi axloqiy mezondir. Bunda inson o'z burchini bajarganida ichki qoniqishni, uni buzgan holatlarda esa ruhan iztirob chekishni his qiladi, bu esa uning ichki ma'naviy nazorati borligidan dalolat beradi.² Oxir-oqibat, u na muhabbatga, na mansabga va na xotirjamlikka erishadi; uning qismati — ma'naviy bo'shliq va o'z-o'zini nafrat bilan kemirishdir.

Umarbekov asarda kontrast (zidlantirish) usulidan mahorat bilan foydalangan. Abdullaning tanazzuli fonida Zahitov va Gulchehra obrazlari ma'naviy barqarorlikning turli qirralarini ochib beradi. Zahitov — tartib, intizom va sovuqqon mantiq timsoli bo'lsa, Gulchehra — sadoqat, poklik va fidoyilik timsolidir. Abdullaning xatti-harakatlarida otasining (Zokir ota) tarbiyasi va shu bilan birga undagi “oson hayot”ga intilish kayfiyati o'rtasidagi ziddiyat ko'rinadi. Ota va bola munosabatlari kontekstida Zokir ota obrazi alohida ahamiyatga ega. Uning o'g'li Abdullaga bo'lgan haddan tashqari ishonchi va ba'zan ko'r-ko'rona mehri Abdullaning xudbinlashishiga bilvosita xizmat qiladi. Zokir ota — halol mehnat bilan kun ko'rgan avlod vakili, biroq u o'g'lining ichki dunyosidagi yoriqlarni vaqtida ko'ra olmaydi. Shu o'rinda adib muhit va tarbiya masalasini o'rta qo'yib tashlaydi: inson faqat nasihatlar bilan emas, balki hayotiy zarbalar va mas'uliyatni his qilish orqali shakllanadi. Gulchehra obrazi esa Abdullaning eng katta ma'naviy boyligi edi. Uning xiyonati

² Mo'minov I.M. va b. Falsafa qomusi (Ensiklopedik lug'at). O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Falsafa va huquq instituti. – Toshkent: „O'zbekiston milliy ensiklopediyasi“ Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. – B. 84.

qarshisida Gulchehraning jimjit fojiasi o'quvchida Abdullaga nisbatan nafrat uyg'otsa, qizga nisbatan cheksiz hurmat uyg'otadi. Bu obrazlar o'rtasidagi to'qnashuv shuni ko'rsatadiki, jamiyatda moddiy boylikka intiluvchi “zahitovlar” va ma'naviyatini sotmaydigan “gulchehralar” o'rtasidagi kurash hech qachon to'xtamaydi. Abdulla esa bu ikki qutb o'rtasida arosatda qolgan, o'zining zaifligi sababli pastki qutbga tortilib ketgan qurbondir. Aytishlaricha, bunday odamlar yuz yilda bir tug'ilar emish...³

O'lmas Umarbekovning ushbu romandagi mahorati “ichki monolog” va detallar orqali namoyon bo'ladi. Adib qahramonining ruhiy holatini tasvirlashda shunchaki bayonchilikdan qochib, dramatik taranglikni yuzaga keltiradi. Asardagi har bir detal — yomg'ir, qorong'u ko'chalar, qahramonning nigohlari — hammasi uning ichki olamidagi evrilishlarga xizmat qiladi. Ramzlar tahlili asarning falsafiy salmog'ini oshiradi. Masalan, Abdullaning tushlari va xayoliy uchrashuvlari uning ongosti (subconscious) olamidagi qo'rqinch va vijdon azobining in'ikosidir. Muallif “vijdon” tushunchasini mavhum narsa sifatida emas, balki qahramonni har qadamda ta'qib qiluvchi, uni uyqudan va tinchlikdan ayiruvchi tirik bir kuch sifatida tasvirlaydi. Abdullaning Sayyora bilan o'tkazgan vaqtlari qanchalik yiltiroq va hashamatli ko'rinmasin, muallif sovuq va tushkun ranglar orqali bu munosabatlarning asosi chiriganligini ko'rsatib beradi. Umarbekov tili — g'oyatda aniq, ortiqcha jimjimadorlikdan xoli, lekin o'ta ta'sirchan. U inson qalbining eng qorong'u burchaklariga chiroq tutadi va u yerdagi “maxluqlarni” (manmanlik, qo'rquv, xiyonat) boricha ko'rsatadi. Bu esa o'quvchida qahramonga nisbatan ham achinish, ham qoralash tuyg'usini parallel ravishda uyg'otadi. O'lmas Umarbekov qahramonlarining ruhiy holatidagi o'zgarishlarni chizishda mahoratli psixolog sifatida namoyon bo'ladi. Abdullaning vijdon azobi, Sayyora bilan munosabatlardagi soxtalik va oxir-oqibat o'z-o'zini tan olish jarayoni asarning kulminatsion nuqtalaridir. “Odam bo'lish — bu faqat biologik tushuncha emas, balki har bir qadamda o'z vijdoni oldida hisob berib yashash san'atidir⁴”. Adib asarda nafaqat bosh qahramon, balki ikkinchi darajali obrazlar (Gulchehra, Sayyora, otasi) orqali ham jamiyatdagi turli qatlamlarning axloqiy qiyofasini chizib beradi.

“Odam bo'lish qiyin” romani yozilganiga yarim asrga yaqin vaqt o'tgan bo'lsa-da, u bugungi kun uchun ham o'ta dolzarbdir. Zamon o'zgarishi, texnologiyalar taraqqiy etishi mumkin, biroq inson tabiati, uning nafs va vijdon o'rtasidagi kurashi o'zgarimas bo'lib qolaveradi. Bugungi bozor iqtisodiyoti va globallashuv davrida “Abdulla tipi” — oson yo'l bilan muvaffaqiyatga erishmoqchi bo'lgan, ma'naviy qadriyatlarni moddiy manfaatlariga qurbon qiluvchi toifa — yanada ko'paygan bo'lishi mumkin. Asarning hozirgi yoshlar ma'naviyatini shakllantirishdagi ahamiyati beqiyos. U yosh avlodga “komillik” bu shunchaki quruq so'z emas, balki har bir qadamda qilinadigan mas'uliyatli tanlov ekanligini o'rgatadi. Roman xulosasi shafqatsiz, lekin adolatli: inson o'z vijdoni oldida mag'lub bo'ldimi, demak, u butun dunyoni zabt etsa ham, baribir baxtsizdir. Abdullaning fojiasi barcha davrlar yoshlari uchun saboq bo'lishi kerak: inson bo'lish qiyin, lekin shunga arziydi. Zero, haqiqiy baxt — vijdon bilan hamohanglikda yashashdir. O'lmas Umarbekov ushbu asari bilan o'zbek kitobxoniga mangu dars qoldirdi: ma'naviy inqirozdan qutulishning yagona yo'li — o'zlikka sadoqat va inson bo'lish mas'uliyatini anglashdir.

³ O'. Umarbekov. Odam bo'lish qiyin. Roman - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. - 212 b.

⁴ Umarbekov O'. Odam bo'lish qiyin: Roman. – Toshkent: „Sharq“ nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007. – B. 12-15.

References:

1. Mo'minov I.M. va b. Falsafa qomusi (Ensiklopedik lug'at). O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Falsafa va huquq instituti. – Toshkent: „O'zbekiston milliy ensiklopediyasi“ Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. – B. 84.
2. O'. Umarbekov. Odam bo'lish qiyin. Roman - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. - 212 b.
3. Umarbekov O'. Odam bo'lish qiyin: Roman. – Toshkent: „Sharq“ nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007. – B. 12-15.
4. Xushvaqtova Latofat. Oriental universiteti filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi 1-bosqich talabasi “ODAM BO'LISH QIYIN” ASARI TAHLILI. Fan va tadqiqot samaralari xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2025.119 b
5. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – 126-bet